

БЮДЖЕТИ С УЧАСТИЕ НА УЧЕНИЦИ В УЧИЛИЩЕ

НАРЪЧНИК ЗА СЪЗДАТЕЛИ НА ПОЛИТИКИ

KA220-YOU – Партньорства за сътрудничество в областта на младежта | Европа/Свят, 2026 г.

Наръчникът е създаден в рамките на проекта *„Бюджети с участие на ученици в училище: инструмент за насърчаване на училищната демокрация“*, реализиран през 2024–2026 г. от консорциум от организации от Полша (Фондация „Поле на диалога“, Фондация „СоцЛаб“), Италия (Социално предприятие „БиПарт“), Испания (Техническо звено за качество на образованието) и България (Фондация „Малките стъпки“).

ЕКИП НА ПРОЕКТА:
Люба Батембергска, Фондация „Малките стъпки“, София, България
Радослава Кашъмова, Фондация „Малките стъпки“, София, България
Давид Кюранов, Фондация „Малките стъпки“, София, България
Наталия Кано Вилабода, Техническо звено за качество на образованието, Сантандер, Испания
Росио Гонсалес-Мартинес, Техническо звено за качество на образованието, Сантандер, Испания
Агнешка Машковска, Фондация „СоцЛаб“, Бялисток, Полша
Агнешка Морозовска, Фондация „СоцЛаб“, Бялисток, Полша
Анна Прушинска, Фондация „Поле на диалога“, Варшава, Полша
Стефано Стортоне, Социално предприятие „БиПарт“ ООД, Милано, Италия
Матеуш Войчешак, Фондация „Поле на диалога“, Варшава, Полша
Конрад Ришард Висоцки, Фондация „Поле на диалога“, Варшава, Полша

ЕКСПЕРТНИ КОНСУЛТАЦИИ:
Агата Холева, Община Люблин, Полша
Камила Княжовска-Шчерба, Община Люблин, Полша
Ева Жембович, Община Люблин, Полша
Марта Назарук, Община Люблин, Полша

Тази публикация е достъпна под лиценза Creative Commons „Признание – Некомерсиално – Без производни 4.0 Международен“ (CC BY-NC-ND 4.0).

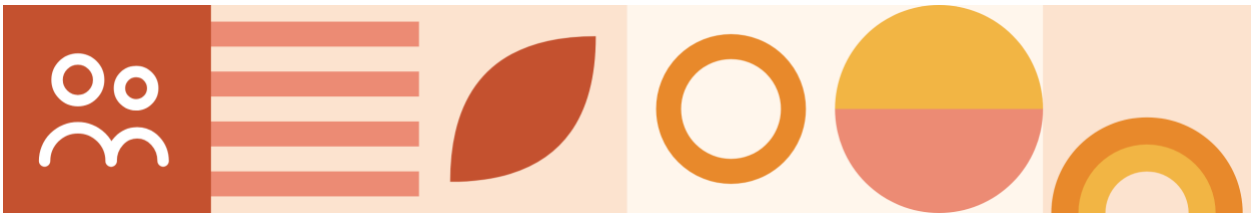
Финансирано от Европейския съюз. Изразените възгледи и мнения обаче принадлежат единствено на автора/авторите и не отразяват непременно тези на Европейския съюз или на Националната агенция. Нито Европейският съюз, нито предоставящият финансирането орган могат да бъдат държани отговорни за тях.

Варшава, София 2026 г.

Съфинансирано от Европейския съюз

Съдържание

За кого е наръчникът 4
Граждани преди 18 – политики за приложно гражданско образование на децата 6
Какво представляват гражданските бюджети за ученици и какво дават? 8
Правна рамка 11
Бюджетиране с участие на учениците – програми на национално ниво 12
Решенията на общините 14
ВЪЗРАСТ НА УЧАСТНИЦИТЕ И НАЧАЛО НА ПРОГРАМАТА 11
Модели на управление 16
КОЙ УПРАВЛЯВА ПРОГРАМАТА 13
Структуриране на процеса в училищата 18
Подкрепа за училищата 19
Финансиране 20
Инвестицията на градовете за гражданско образование на децата 22
Мониторинг и оценка 22
Практично: организационна рамка на програмата 23
Системен подход стъпка по стъпка 25
Решения преди началото на програмата 26
Основни принципи на Бюджетите с участие на учениците 28
ОТВОРЕНОСТ КЪМ СЪТРУДНИЧЕСТВО 27
Бюджетиране с участие на учениците в училище 27
Етапи на бюджетите на учениците 27
ЖЕЛАНИЕ НА УЧИЛИЩЕТО И ДОБРОВОЛНО УЧАСТИЕ 29
ДЕЦАТА И МЛАДИТЕ ХОРА КАТО ПАРТНЬОРИ 30
ВКЛЮЧВАНЕ НА ЦЯЛАТА УЧИЛИЩНА ОБЩНОСТ 30
РАЗЛИЧНИ ФОРМИ НА ВКЛЮЧВАНЕ 31
ПРОЗРАЧНОСТ И ЯСНИ ПРАВИЛА 32
ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРОЕКТИТЕ И ОТГОВОРНОСТ 32
ОБРАЗОВАНИЕ БЕЗ ВЪЗРАСТОВИ БАРИЕРИ 32
ПРИОБЩАВАНЕ 33
Предизвикателства 35
Предизвикателство 1: Несигурно финансиране през следвашите години 35
Предизвикателство II Как да не убием ентусиазма с бюрокрация и ограничения 35
Предизвикателство III: Изграждане на пространство за участие на учениците и оценка 36
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО IV: ПРИВИДНО МЛАДЕЖКО УЧАСТИЕ И ЗЛОУПОТРЕБА С АНГАЖИРАНОСТТА НА МЛАДИТЕ ХОРА 36
Възможности 37
ОБОБЩЕНИЕ – ЗА ЗАЕТИТЕ ЧИТАТЕЛИ 39

За кого е наръчникът

Наръчникът е за хората, които отговарят за образованието, младежката политика или гражданския диалог на различни нива – община, област, държава. Целта му е да помогне на създателите на политики да планират и въведат правилно и системно училищен граждански бюджет, или бюджет с участие на ученици в училище[1] – процес, който дава на младите хора реална възможност да участват в оформянето на пространството, в което прекарват часове всеки ден.

Публикацията започва с представяне на причините, които стоят зад решенията на различни градове да въведат приложни програми за гражданско образование на деца чрез практиките на Бюджети с участие на учениците. Ще се запознаете и с целите, които си поставят различните местни политики. Следва обяснение какво е бюджетът с участие на ниво училище. След това публикацията представя различни решения подходи на местни власти и национално ниво за тяхното въвеждане на системно ниво. Засяга и важния въпрос как финансирането на тези дейности да не прекъсва, както и свързаните с това възможности и предизвикателства.

Наръчникът се основава на десет проучвания на конкретни случаи, които описват как работят Бюджетите с участие на учениците в училище в различни части на света и на различни нива на публичната администрация: в Португалия, Естония, Вилнюс (Литва), Картагена (Испания), Бялисток и Василков (Полша), Ню Йорк и щата Аризона (Съединени американски щати), Берлин (Германия) и Бърно (Чешка република)[2]. Той се опира на конкретен опит, доказани решения и практики от различни условия и показва как принципите на бюджета с участие на ученици в училище се превръщат в действия в реална среда. Тези примери са практическа

[1] В публикацията използваме като взаимнозаменяеми наименованията „училищен граждански бюджет“ и „бюджет с участие на ученици в училище“. В действителност се използват още повече наименования; само в Полша сред тях са например „училищен ученически бюджет“ и „училищен образователен бюджет“. В България се използват „граждански бюджети за ученици в училище“ и „бюджети с участие на учениците“.
[2] Конкретните случаи са описани подробно в отделна публикация: „Системен училищен граждански бюджет – проучвания на конкретни случаи“.

отправна точка за хората, които планират и осъществяват процеса: помагат им да се възползват от опита на другите, да адаптират решенията към местните потребности и да не повтарят вече срещани трудности. Публикацията включва и допълнителни примери от полски градове, предимно Люблин, Варшава и Краков. Полските градове си сътрудничат, вдъхновяват се взаимно и развиват процесите на местно ниво. Това ни позволява да представим и гледната точка на сътрудничеството между местната власт, неправителствените организации и училищата.

Това беше важно за нас, защото целта на наръчника е и да подкрепи хората, участващи в процеса на различни нива. Когато програмите за Гражданско образование са подготвени и проведени като прозрачен, достъпен и добре организиран механизъм за ученическо участие, младите хора могат да участват активно във вземането на решения и да виждат резултатите от своите действия. Така расте и шансът подобни решения да се запазят във времето.

Още в началото е важно да разграничим училищния граждански бюджет като процес, провеждан в конкретно училище, от Бюджетите с участие на учениците като програма за подкрепа на училищата, която позволява този процес да се въвежда и развива в по-широк мащаб – в район, община, регион, държава. Наръчникът е насочен предимно към хората, които искат да създават и развиват програми за подкрепа, включително към създателите на политики, отговорни за тяхното планиране, организация и развитие. Целта му е да им даде практически насоки и примери за доказани решения, с които да разработят програма, която отговаря на потребностите на училищата и подкрепя развитието на ученическото участие и нагласите на децата, че те могат да променят средата около тях.

Граждани преди 18 – политики за приложно гражданско образование на децата

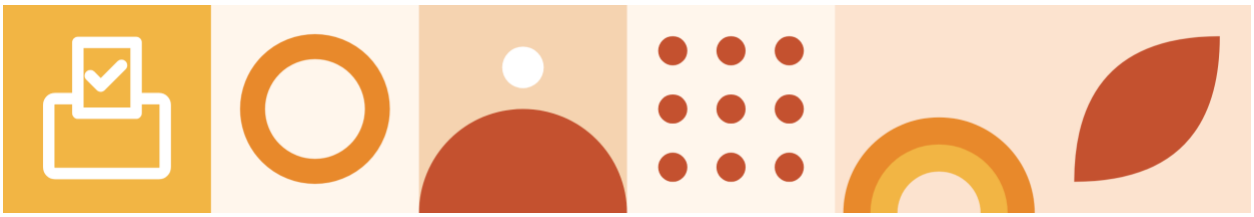
През последните 10 години все повече градове въвеждат свои политики за приложно гражданско образование на децата. Защо?

Ню Йорк, Бостън, Париж, Берлин, Севиля, Виена, Краков, Бърно, Варшава, малки общини – Картагена в Испания, Василков и Бялисток в Полша – са само част от градовете с програми за приложно гражданско образование, чрез които децата получават практически опит в участието и вземането на решения. В основата на образователните програми на различните градове са Бюджетите с участие на ученици в училище – учениците предлагат подобрения, обсъждат общите потребности и решават за какво да се използва определена сума от публичните средства. Така още от малки участват в избори и гласуват.

Проучване на практиките на 10 общини в Европа и САЩ показва общите причини, които въпреки различията водят местните власти към въвеждане на допълнителни програми за приложно гражданско образование.

- Нуждата от приобщаване на гражданите към институциите, намаляване на апатията и гражданско участие е разпозната навсякъде.
- Пълнолетието е късно за изграждане на нагласи за гражданско участие сред младите хора. Въпреки различията в образователните системи се споделя разбирането, че теоретичното гражданско образование в училище не изгражда нагласи за гражданско участие.

- **Насърчаване на гражданската активност от ранна възраст.** Вилнюс търси отговор на ниската избирателна активност сред младите хора, а Ню Йорк търси начини гражданите и децата да участват в общността, като в началото се стреми да интегрира изключени групи. Бърно създава училищната програма заради трудностите да привлече младите хора към общинските бюджети с участие на гражданите.
- **Да свържат гражданското образование с действителни решения, които учениците вземат в училище.** В Картагена и Василков учениците упражняват демократично вземане на решения, като предлагат, обсъждат и избират проекти за своето училище.
- **Да създадат пространство за гражданска активност в училище** и за преживяване на демократични процеси като избори и гласуване. Създаването на възможности учениците да бъдат граждански активни и да разбират механизмите на демокрацията чрез преживяване е обща цел на местните власти във Вилнюс и Ню Йорк.
- **Да направят местната власт и публичните финанси по-разбираеми.** Ню Йорк включва знания за общинския бюджет и финансова грамотност. Вилнюс поставя акцент върху прозрачността, а Василков – върху отговорността при ползване на публични средства.
- **Да разширят участието и интеграцията в училищната общност.** Берлин насърчава включването на ученици, които обикновено остават встрани. В Бялисток целите включват сътрудничество, инициативност и лична отговорност. Навсякъде се търси приобщаване на учениците към училищната общност.
- **Да включат децата в местната политика за гражданско участие.** Василков пренася успешния общински граждански бюджет в училищата. Бърно свързва програмата със стремежа си да осигурява участие на различни групи в живота на града.

Какво представляват гражданските бюджети за ученици и какво дават?

12 години децата са всеки ден в училище. Въпреки това те нямат думата какво да се промени в училище или как да се решат проблемите в средата, които забелязват. За всяко предложение е нужно разрешение от директора. Дава ли училището пространство от действията на децата да зависи нещо, да бъдат граждански активни в училище?

Бюджетите с участие на ученици в училище са разпространен обучителен метод за гражданско образование и участие на учениците в най-близката до тях среда – училището, прилаган в различни градове и училища по света.

По-конкретно това е **обучителен процес, в който учениците решават как да се изразходва определена сума за подобряване на средата в училище според потребностите на училищната общност**. Всеки ученик има възможност да предложи идеи, да участва в проучването на потребности, разработването и обсъждането на предложения и избора на проекти чрез гласуване и участие в избори. Средствата могат да се използват за оборудване, подобряване на пространството или общи дейности.

Благодарение на гражданските бюджети учениците могат всекидневно да наблюдават резултатите от предприетите действия и направените избори. В този процес се учат на сътрудничество – както с връстниците си, така и с учителите – на

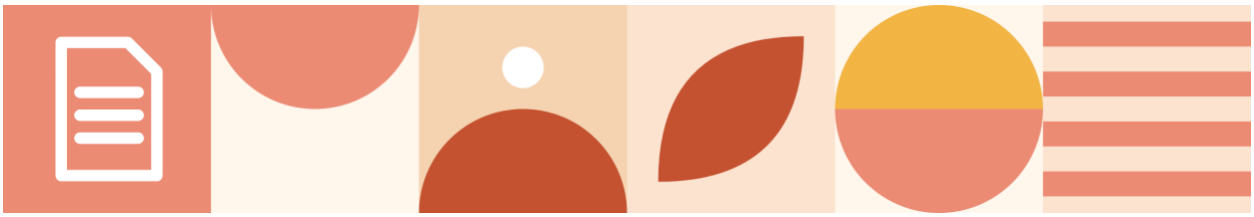
отговорност за общото пространство, управление на публични средства и на участие в демократични процеси чрез гласуване и избори.

Образователната стойност е в целия процес – от идеята до нейното осъществяване.

- **Гражданско образование чрез преживяване.** Учениците упражняват съвместно вземане на решения, аргументирано обсъждане и участие в избори. Ограниченият бюджет ги учи да сравняват ползи и разходи, да определят приоритети и да отчитат потребностите на различни групи. Резултатът от тяхната гражданска активност чрез участие с проект или в избори е пряко видим.
- **Училище, което отговаря по-добре на потребностите на учениците.** Техните наблюдения допълват гледната точка на възрастните и насочват решенията към важни за общността промени. Обсъждането откроява и потребности, за които може да се търси друго решение или финансиране.
- **Реално влияние и отговорност.** Когато избраните проекти се осъществят, учениците виждат резултата от участието си и вложените труд и средства. Това може да засили грижата за общото пространство и готовността им за следващи инициативи.
- **Приложими знания и умения.** Разработването на проект съчетава проучване, писане, изчисляване на разходи, планиране на срокове и публично представяне. Учениците разбират по-добре финансовите и организационните ограничения и се учат да търсят решения в полза на общността.
- **Сътрудничество и включване.** Различните задачи позволяват участие на ученици с различни силни страни, включително на по-слабо активните в клас. Работата между паралелки и възрасти изисква договаряне, разпределяне на отговорности и взаимна подкрепа.
- **Учене от обратната връзка и грешките.** С подкрепа от възрастните учениците могат да подобряват предложенията си, да приемат различни мнения и да осмислят резултатите от гласуването, включително когато проектът им не е избран.

Тези ползи изискват ясни и равни условия за участие, подкрепа за училищните екипи и реално изпълнение на избраните проекти. Възрастните подпомагат

учениците, като запазват тяхната самостоятелност и ги информират за напредъка и възникналите трудности.

Правна рамка

Каква е нормативната уредба в страните и градовете, които прилагат бюджети с участие на ученици и изобщо свои граждански програми?

– Това е интересен въпрос. Но отговорът е сравнително прост – обикновено няма конкретен закон или законодателна рамка! Никой не може да ви задължи да го правите. Но може би по някаква причина все пак искате да работите с млади хора, а дори и с деца. Може би е за вас е важно те да имат гражданска култура от малки или да се чувстват свързани с града? Да го подкрепят в изграждането на устойчивост към промените и дори да свържат професионалните си планове с него? Ще прочетете в следващата глава как различните градове и държави организират бюджети с участие на учениците и програми за развитие на гражданската култура у децата от малки.

В повечето практики бюджетите с участие на учениците и местните програми за гражданско образование не са пряко свързани със законодателство на национално ниво. Създаването им е обвързано с фундаменталните права на гражданите и на децата (чл. 12 от Конвенцията на ООН за правата на детето) да участват във вземането на решения.

Създадените програми имат ясна рамка за целите, обхвата, финансирането и разпределението на отговорностите. Тя определя кой координира и подкрепя изпълнението, как училищата участват и как се осигуряват публичността, отчитането на направените разходи и оценката.

Португалия и Естония показват как може да се организира национална програма за ученически бюджети в училище; Ню Йорк, Вилнюс, Берлин, Бърно, Картагена и

Бялисток – на ниво град, а Аризона – на ниво училищни райони. При разработването на правилата могат да се използват опитът на други градове и предходни инициативи. Важно е в този процес да участват самите ученици. В Берлин например младите хора са включени в създаването на правилата на програмата.

В Португалия една амбициозна национална програма за бюджети с участие на учениците в училище продължава въпреки смяната на правителството. Това е възможно, защото програмата е обвързана със стратегически документи (Националната стратегия за гражданско образование), общите правила за функционирането ѝ са определени в нормативен акт на Министерството на образованието, а проектът е широко разпознаваем още от първото си издание. В Естония програмата отговаря на по-широките приоритети за въвеждане на електронно гражданство, е-гласуване и участие на гражданите.

В България подходът съответства на целите в Закона за предучилищното и училищното образование за изграждане у учениците на компетентности на активни граждани и на разбиране на демократичните процеси. Законът за местното самоуправление и местната администрация, от друга страна, дава възможност на гражданите да участват във вземането на решения в общността, в която живеят.

На местно ниво програмите за граждански бюджети за ученици обикновено се уреждат с местни правни актове. В Картагена, Испания, програмата се осъществява като общинска програма за гражданско образование и част от бюджета с участие на гражданите. Във Василков, Полша, програмата стъпва на общите правомощия на кмета, произтичащи от Закона за общинското самоуправление, а заповеди на кмета определят всяка година регламента и правилата за сътрудничество на общината с училищата, включително графика на дейностите. Във Вилнюс няма отделни правни актове. Програмата, започната през 2019 г. от неправителствената организация „Трансперънси интернешънъл – Литва“, впоследствие е официално приета от местната власт и включена в градската образователна инициатива „Училища за промяна“ („Училища на промяната“). Бюджетът ѝ се приема всяка година с решение на Общинския съвет.

Бюджетиране с участие на учениците – програми на национално ниво

Програма за граждански бюджети с участие на учениците в училище може успешно да се въведе на национално ниво. Управлението може да бъде на централно ниво,

например в министерство, или да бъде делегирано, напълно или частично, на неправителствени организации.

Португалия е пример за национална програма, координирана от Министерството на образованието. Програмата OPEscolas е разработена от министерство на образованието и е въведена в цялата страна през 2017 г. Финансовата част се управлява от Института за финансово управление на образованието в сътрудничество с Генералната дирекция за училищните институции (DGEstE). Програмата е тясно свързана с Националната стратегия за гражданско образование (ENEC), според която гражданските компетентности трябва да се основават на училищна култура на участие и отговорност.

В Естония развитието на бюджетите с участие на ученици в училище не е регламентирано с отделен нормативен акт. Министерството на образованието въвежда програмата и разработва онлайн платформа, в която учениците подават проекти. Институцията обаче делегира прилагането ѝ на две неправителствени организации, работещи на национално ниво: Естонската асамблея за сътрудничество (*Eesti Koostöö Kogu / Estonian Cooperation Assembly*) и „Трансперънси интернешънъл – Естония“ (*Korruptsioonivaba Eesti*). Организациите подкрепят училищата, като разработват практически насоки и материали и споделят знания за процеси на участие на ученици. Примерът на Естония показва, че практиката на приложно гражданско образование чрез бюджети с участие на ученици може да се разпространи в цялата страна и чрез инициативи на неправителствени организации, без централната власт официално да е натоварена с прилагането ѝ.

В Естония програмата се опира единствено на **практическата рамка, синтезирана в наръчник** („Наръчник за бюджетиране с участие в училищата“), а разходите се покриват от различни източници, например програма „Еразъм+“, Фондацията за интеграция, Фонд „Активни граждани“, Северния съвет на министрите и Министерството на образованието и научните изследвания. **Държавата задава стандартите, но основните координатори на процеса са неправителствените организации.**

В Естония и Португалия онлайн инструментите подпомагат прилагането на бюджетите с участие на ученици в училище, макар да изпълняват донякъде различни функции. В Естония платформата „Работна тетрадка по демокрация“ предоставя образователни материали и инструменти за участие, включително

възможност за електронно гласуване, в съответствие с държавната политика. В Португалия от 2023 г. национална платформа дава възможност на учениците да подават проекти. Тя позволява и наблюдение на програмата в голям мащаб.

И в **двете държави програмата се вписва в по-широката рамка на гражданското образование и гражданските компетентности на Европейската рамка за ключови компетентности.** Опитът на Португалия показва, че училищните граждански бюджети трябва да бъдат тясно обвързани с дейности за популяризиране. В първите години програмата е подкрепена от силна информационна кампания, а след прекратяването ѝ интересът към училищните бюджети за ученици значително намалява.

В **България** бюджетите с участие на учениците отговарят на целите на Закона за предучилищно и училищно образование за придобиване на компетентности за разбиране на принципите на демокрацията и правовата държава и активното и отговорно гражданско участие.

Ключова за националните и общинските програми е **програмата за подкрепа на персонала.** В Ню Йорк училищата получават готови набори от инструменти и методически материали, а наставници по гражданско образование провеждат обучения за учители по финансово планиране и управление на проекти. Подкрепата помага да се организира процесът на участие, учениците да получат подкрепа в последователните му етапи и да се осигури единен подход при прилагането на модела.

Мониторингът на програмите за приложно гражданско образование може да обхваща не само количествени данни, като броя на участващите училища, подадените проекти и гласовете, но и качествена оценка. В Португалия се наблюдава предимно нивото на ангажираност на учениците, докато в Естония годишната оценка отчита усещането на учениците, че могат да влияят на средата, разбирането им за правилата на бюджета с участие и включването им в училищния живот.

Решенията на общините

Програмите на местно ниво се различават по това на колко години децата започват гражданското си образование, как администрират програмата, каква подкрепа оказват на училищата и колко развити политики за гражданско образование имат.

Тези характеристики могат да се комбинират. Изборът зависи от целите на общината, опита на училищата и наличните човешки ресурси и средства.

Малки ли са?

Това е най-често срещаният въпрос, когато едно училище или община обмислят да въвлекат децата в гражданско участие. Или да ги овластят да инициират предложения и да вземат решения. Прекалено малки ли са в 5-и клас? Или обратно – само с децата ли да работим, защото на тийнейджърите вече „нищо не им се прави“. Отговорът е „не“ и в двата случая.

В България започнахме програмата пилотно с ученици от 6. до 10. клас през 2020 година. Във **Вилнюс** също стартират с ученици в гимназиален и прогимназиален етап. В **Бялисток** обхващат първоначално учениците в гимназия. Бърно се насочва към децата от 1-ви до 8-и клас. Берлин обхваща учениците от 1-ви до 12-и клас.

В проучените от нас практики **програмата започва в училище, но след първите 4 години смели градове въвеждат гражданско образование чрез участие в детската градина**. Това е опитът на Картагена и Вилнюс, а Бърно го планира. В Аризона и Ню Йорк вече са обхванати децата в предучилищното образование на 5–6 години, включително в детски градини.

Тенденцията е децата да се обхващат в гражданско образование и да свикват да участват във вземане на решения още от детската градина, чрез игра и въпроси, които ги вълнуват. Местните власти са иноваторите в тези образователни решения.

ВЪЗРАСТ НА УЧАСТНИЦИТЕ И НАЧАЛО НА ПРОГРАМАТА

Има програми, които започват от предучилищна възраст, обхващат цялата училищна възраст или са насочени към определен образователен етап. Началната година показва откога се развива съответната програма.

НАЧАЛО	ПРОГРАМА	ВЪЗРАСТ ИЛИ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ЕТАП
2015	Берлин	6–18 години
Пилот 2017/2018	Картагена	От детски градини до средни и професионални училища

НАЧАЛО	ПРОГРАМА	ВЪЗРАСТ ИЛИ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ЕТАП
2018/2019	Ню Йорк	От предучилищна възраст до 12. клас
Пилот 2019; общинска програма 2022	Вилнюс	Училища; детски градини от 2025 г.
2020	Бърно	1.–8. клас
2023	Василков	1.–8. клас
2024	Бялисток	Гимназиален етап, включително центрове за специално образование

Модели на управление

Моделите за управление на програмите за граждански бюджети за ученици се различават по начина, по който се разпределят отговорностите между местната власт, подкрепящите организации и училищата. Градовете намират различни организационни решения, за да въвлекат училищата и да осигурят подкрепа.

Администрирана от местната власт

В Ню Йорк програмата се **ръководи от екип на Департамента по образование.** Кметството обявява и администрира годишните конкурси за участие на училищата и поддържа сайта с информационни ресурси. Департаментът по образование сключва финансовите споразумения с училищата и дава насоките за изпълнение на училищните бюджети.

Координацията в училищата се подпомага от две страни: от ученически делегати по бюджета, които организират и популяризират процеса и събират идеи от останалите ученици, и от **наставници по гражданско образование** (Civics Coaches) от Комисията за гражданско участие към Градския съвет.

В **Бялисток програмата се управлява от Центъра за социална активност в сътрудничество с Отдела по образование**, а директорът заедно с училищния екип отговаря за провеждането на процеса в училището. В началото процесът е подкрепян от неправителствена организация, която го фасилитира на ниво училище.

В момента тя прави външна оценка на процеса и организира събитията за споделяне на опит между училищата. Във Василков ключова роля имат училищните координационни екипи (съставени от ученици и учители), които получават подкрепа от НПО.

В партньорство

Моделът, приложен например във Вилнюс**, е хибриден – управлението е на местната власт, а координацията на ниво училище е възложена на неправителствена организация**. Вилнюс **делегира управлението на програмата на общинската Агенция по образование (EduVilnius)**, чиято мисия е да изравни качеството на образование в общинските детски градини и училища. За програмата отговаря програмен мениджър, а 8 ментори, назначени към общината, подкрепят участващите училища. Всеки ментор работи с 5 до 8 училища. Менторите са учители от училища с опит в прилагането на бюджетите с участие на ученици.

Всекидневната координация и подкрепата на училищата обаче са възложени от Агенцията на неправителствената организация „Прозрачност без граници – Литва“. Тя координира изпълнението на програмата в училищата, сключва договори с тях и провежда обучения на училищните екипи.

Делегирана

В **Берлин** изпълнението на програмата е напълно делегирано на външни организации. Департаментът за образованието, младежта и семейството към Сената осигурява средствата за педагогическата подкрепа. Бюджетите за самите училищни проекти се отпускат от различни пера на ниво район – например от Отдела по образование, от младежките бюджети или от средствата за гражданско участие.

Оперативното изпълнение е делегирано чрез споразумения за партньорство между Сенатската администрация и Службата за младежко участие (Servicestelle Jugendbeteiligung e.V.). Организацията участва в програмата от самото начало, като изгражда методология, разработва обученията и осигурява постоянна подкрепа за участващите училища. Тя отговаря и за подкрепата на училищата, за която ще намерите информация по-долу. На местно ниво процесът се подкрепя от общинските детски и младежки служби (Kinder- und Jugendbüros), които свързват децата и училищата с местната власт.

КОЙ УПРАВЛЯВА ПРОГРАМАТА

МОДЕЛ
Общинско звено

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЗАДАЧИТЕ
Специализиран отдел координира програмата и подпомага училищните координатори. Училищните екипи организират процеса.

ПРИМЕРИ
Бърно, Картагена, Ню Йорк

МОДЕЛ
Общинска агенция

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЗАДАЧИТЕ
Образователната агенция EduVilnius управлява програмата чрез програмен мениджър и мрежа от учители ментори.

ПРИМЕРИ
Вилнюс

МОДЕЛ
Община в партньорство с НПО

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЗАДАЧИТЕ
Общината определя правилата и осигурява финансиране. НПО подкрепя училищните екипи с обучения, консултации и оценка.

ПРИМЕРИ
Бялисток, Василков

МОДЕЛ
НПО като оперативен координатор

РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ЗАДАЧИТЕ
Външна организация координира и подкрепя програмата при публично финансиране. Публичните училищни власти запазват финансовите си правомощия.

ПРИМЕРИ
Берлин

Структуриране на процеса в училищата

Въпреки разнообразните модели на управление и организиране на програмата, общото в подходите на общините е, че разработват **наръчници за прилагане на бюджетите с участие на учениците в училище.** Наръчникът урежда процеса на ниво училище и стъпките, чрез които се гарантира качеството – въвличане на учениците в набирането на идеи за средата и в процеса на вземане на решения.

В програмите са заложени два ключови принципа.

Първият: предложенията за ученическия бюджет се подават от учениците, а не от ученическите съвети или учителите. В основата на гражданските бюджети е възможността всяко дете да участва, ако желае, и да види въздействието на своите действия. Така в училище се създава пространство за участие на децата, което изгражда гражданска култура. Това обаче е възможно само ако се прилага и **вторият принцип** – финалните решения са в компетенциите на учениците, не на

директора. По този начин учениците могат да видят, че техните предложения и действия зависят от тях самите, имат значение и могат да доведат до реална промяна в училище.

Методическите указания са разработени от неправителствени организации, прилагали модела. Такива са практиките в Ню Йорк, Вилнюс, Бялисток, Берлин, Аризона, Естония. В Ню Йорк кметството поддържа сайт с ресурси, включително урочни планове, а в Естония Министерството на образованието поддържа платформата „Работна тетрадка по демокрация“, която дава обучителни ресурси и инструменти за участие.

Подкрепа за училищата

Освен методическо ръководство, което запознава училищата с процеса и структурира как се прилага програмата на местната власт за приложно гражданско образование чрез бюджети с участие на учениците, **общините предоставят и пряка подкрепа на училищата, поне през първите три или четири години**.

Подкрепата включва обучения на училищните екипи, менторство, в някои случаи подкрепа при подготвяне на финансовите процедури за покупка на материали и срещи за обмен на опит.

Вилнюс предоставя ментори, назначени към общинската Агенция по образование. В Ню Йорк училищата се подкрепят от експерти към Комисията за участие на гражданите към Градския съвет. В **Картагена експертите от отдел „Образование“** подкрепят училищата и при изготвяне на тръжни процедури.

Моделът на работа на Младежката служба в **Берлин** включва **четиригодишна програма за изграждане на капацитет на училищата:**

- Първа година (Запознаване и навлизане): Училището (ученици и учители) се запознава с процедурите по програмата, като получава интензивна подкрепа от Службата за младежко участие.
- Втора година (Стабилизиране): Учениците и педагогическият състав поемат водеща роля в процеса и се фокусират върху предаването на натрупаните знания.
- Трета година (Преходен етап): Училището прилага програмата почти изцяло самостоятелно. Педагогическата подкрепа се насочва към обмен на опит с

други училища, като същевременно се подготвя преминаването към самостоятелно финансиране.

- Четвърта година и след това (Пълна автономия): Училището поема цялата отговорност за изпълнението на програмата, като я организира и финансира напълно самостоятелно.

От четвъртата година нататък училището остава част от мрежата и при необходимост продължава да ползва базова подкрепа.

Общото между различните модели е, че училищата получават подкрепа през първите години на прилагане на модела. Участието на децата и въздействието им върху средата зависят от промените в отношенията между тях и училището и от качеството на работата на общността.

Изграждане на капацитет в училищата

ВИД ПОДКРЕПА
Материали и обучения

КАКВО ВКЛЮЧВА
Наръчници, формуляри и учебни ресурси; подготовка на учители и ученически екипи.

ПРИМЕРИ
Ню Йорк, Бърно, Василков

ВИД ПОДКРЕПА
Менторство и консултации

КАКВО ВКЛЮЧВА
Определен човек подпомага училището при подготовката и провеждането на процеса. Във Вилнюс менторите са учители с опит.

ПРИМЕРИ
Вилнюс, Берлин, Василков

ВИД ПОДКРЕПА
Техническа и организационна помощ

КАКВО ВКЛЮЧВА
Посещения на експерти, проверка на осъществимостта и разходите, помощ за покупки или дигитални инструменти.

ПРИМЕРИ
Картагена, Берлин, Бърно

ВИД ПОДКРЕПА
Преход към самостоятелност

КАКВО ВКЛЮЧВА
Многогодишна подкрепа, която постепенно намалява, докато училището поеме организацията. Достъпът до основни ресурси и обмен се запазва.

ПРИМЕРИ
Берлин

Финансиране

В изследваните модели средствата за местните програми за приложно гражданско образование и участие на учениците идват пряко от бюджета на общината. В Картагена програмата има отделно годишно перо в бюджета на отдела по образование. В Бялисток градът също отделя средства за проекти, избрани от

училищните общности. Във Василков пилотното издание е финансирано от външни източници (Германския фонд „Маршал“ на Съединените американски щати и Агенцията на САЩ за международно развитие), а през следващите години финансирането е осигурено от общината.

Във **Вилнюс местната власт финансира** програмата, като поставя условие **училищата да съфинансират** бюджета на учениците след първата година. В **Берлин първите издания се финансират от Сенатския департамент по образование**, младеж и семейство; с времето обаче **училищата стават самостоятелни** и започват да финансират ученическите бюджети без подкрепа от местната власт.

В България средствата за пилотни бюджети на учениците са осигурявани чрез проекти, дарения и съфинансиране от училищата. 54 СУ „Иван Рилски“ набра средства чрез Коледния базар на учениците и съфинансира допълнително през бюджета си. 108 СУ „Никола Беловеждов“ съфинансира бюджета на учениците през бюджета на училището. И двете училища през втората година избраха да финансират програмата. 35 СЕУ „Добри Войников“ съфинансира предложенията за подобрения на средата на учениците чрез средства от Училищното настоятелство. В СУ „Паисий Хилендарски“, с. Скалица бюджета на учениците беше финансиран чрез дарения, набрани от фондация „Малките стъпки“. Директорите са категорични, че подкрепа на местната власт ще им даде повече свобода и устойчивост да прилагат програмата в училище.

Размерът на бюджета за едно училище и на общия бюджет на програмата зависи от решението на местната власт. За какво могат да се използват средствата, финансовите правила за разходването им и разпределението на отговорностите при закупуване на материали зависят от правилата на конкретната програма. В повечето модели местните власти отделят средства както за осъществяване на спечелилите проекти, така и за организацията на процеса (включително провеждане на обучения) и за координация.

Инвестиции на градовете в гражданско образование на децата

В зависимост от приоритетите на местната власт общинските програми за бюджетиране с участие в училище се допълват с различни теми. Ню Йорк включва в методологията на програмата **гражданско образование за бюджета на града и лична финансова грамотност. Вилнюс** има **обучителен компонент за бюджета на училището, обвързан с управление на публични финанси,** устойчиво развитие и **участие на общността във вземане на решения**. В **Португалия** има изискване **проектите в училище да допринасят за устойчиво развитие**.

В България Фондация „Малките стъпки“ разработва и прилага **въвеждаща програма за приложно гражданско образование за местната власт** и връзката ѝ с всекидневния живот чрез игри.

Амбициозни **градове развиват и холистични програми за гражданско образование** на учениците. **Вилнюс интегрира бюджетите с участие в образователна програма „Училища за промяна“**, предназначена да намали образователните неравенства и да подготви учениците за различните предизвикателства на 21-ви век. Допълнително общината организира и програма за дигитални компетентности и медийна грамотност.

В Ню Йорк ученическите бюджети са част от програмата **„Гражданско образование за всички“** (Civics for All), която завършва с „Печат за гражданска грамотност“ (Civic Readiness Seal) на щата Ню Йорк.

Мониторинг и оценка

Наблюдението и оценката на бюджетите с участие на ученици в училище обхващат както процеса, така и изпълнението на проектите и ангажираността на учениците. Обхватът на дейностите се различава в отделните градове. В Берлин Службата за

младежкото участие (Servicestelle Jugendbeteiligung e.V.) провежда ежегодна оценка и наблюдение, като събира данни, наред с другото, за **броя на участващите училища и ученици, удовлетвореността,** съвместното вземане на решения и **самостоятелността на училищата**. В **Картагена местната власт оценява програмата** въз основа на съдържателни, педагогически и финансови **отчети, подавани от училищата**. Във Василков общината и училищата наблюдават броя на подадените проекти, избирателната активност, разходите и сроковете за изпълнение.

В Ню Йорк оценката съчетава два елемента: стандартизиран въпросник, в който учениците осмислят своята роля и възможността си да влияят, и анализ на данните за регистрацията на младежи в избирателните списъци по време на Седмицата на гражданската активност. Седмицата е част от по-широката програма на кметството „Гражданско образование за всички“.

Практично: организационна рамка на програмата

Обикновено една общинска програма за бюджети с участие на учениците включва:

- решение за програмата или включване на гражданските бюджети за ученици в образователната или младежката политика на съответната местна власт;
- заповед на изпълнителния орган, съдържаща регламента на конкурса за училища и времевия график;
- отделно бюджетно перо или официално определен резерв;
- определен градски координатор, например от отдела по образование, участие или младежка политика;
- конкурс за набиране на училища или декларация за участие на училищата;
- комплект документи: формуляр за проект, отчетна форма, протокол от гласуването в училище;
- пакет от обучения и менторска подкрепа за училищните екипи;
- правила за възлагане на поръчки, договорени преди откриването на приема на проекти;
- годишен публичен отчет и консултации за промени в следващото издание.

Правният акт или регламентът най-често включва:

- целите на програмата;

- организатора и координиращото звено;
- допустимите институции и принципа на доброволно участие;
- размера на финансирането и начина на предоставянето му;
- допустимите разходи;
- ролята на училищната общност, включително учениците, училището, органа, отговорен за управлението му, и външния партньор;
- минималния състав на екипа, който координира процеса;
- правото на учениците да подават проекти;
- сроковете за покупките и изпълнението;
- образците на отчетите и метода на оценяване.

Системен подход стъпка по стъпка

Как да организирате програмата и откъде да намерите хората?

– Може да е трудно. От гледна точка на публичната администрация всичко трябва да съответства на процедурите. Но може би си струва да създадете обща рамка и да оставите самите практици да я изпълнят с конкретно съдържание. В началото винаги има известно изпробване на решения. Най-важното е всяка следваща версия да бъде по-добра. И да е забавно. Това си струва да научим от младите хора.

Без тях участието не работи.

Бюджетите с участие на ученици в училище могат да се осъществят като **програма, отворена за всяка заинтересована институция, за училища,** подбрани по обоснован критерий, или като задължителна програма за всяка институция в даден регион (както е например в Тчев, Полша).

Обхватът на подкрепата също може да бъде различен. Освен финансиране на проекти и популяризиране на процеса програмата може да включва съвместни обучения за ученици и учители, менторство и платформа за подаване на предложения и гласуване. В Берлин училищата получават многогодишна подкрепа, която постепенно намалява с натрупването на опит и преминаването към самостоятелна организация.

Преди да обяви програмата, местната власт трябва да съгласува целите, обхвата, партньорите и ресурсите. Следните шест решения определят как ще работи програмата и каква подкрепа ще получават училищата.

Решения преди началото на програмата

РЕШЕНИЕ
1 Цели

ВЪПРОС И ВЪЗМОЖНОСТИ
Защо въвеждаме програмата и кой споделя целите ѝ?

КАКВО ТРЯБВА ДА Е ЯСНО
Каква промяна търсим и кой я подкрепя.

РЕШЕНИЕ
2 Партньори

ВЪПРОС И ВЪЗМОЖНОСТИ
Кои местни организации или други структури имат подходящ опит?

КАКВО ТРЯБВА ДА Е ЯСНО
Кой координира, кой подкрепя училищата и какви отговорности поема.

РЕШЕНИЕ
3 Обхват

ВЪПРОС И ВЪЗМОЖНОСТИ
Отворен прием за всички заинтересовани училища или ограничен брой участници?

КАКВО ТРЯБВА ДА Е ЯСНО
Колко училища можем да подкрепим и по какви критерии ги включваме.

РЕШЕНИЕ
4 Подкрепа

ВЪПРОС И ВЪЗМОЖНОСТИ
Основен модел, разширена подкрепа или различни инструменти според опита на училищата?

КАКВО ТРЯБВА ДА Е ЯСНО
Каква помощ получава всяко училище и от кого.

РЕШЕНИЕ
5 Ресурси

ВЪПРОС И ВЪЗМОЖНОСТИ
С какви средства, хора и време разполагаме? Какво трябва да допълним?

КАКВО ТРЯБВА ДА Е ЯСНО
Как осигуряваме ученическите проекти и организацията на процеса.

РЕШЕНИЕ
6 Консултации

ВЪПРОС И ВЪЗМОЖНОСТИ
Кои въпроси остават отворени и с кого трябва да ги обсъдим?

КАКВО ТРЯБВА ДА Е ЯСНО
Какво трябва да се уточни преди началото и кой участва в обсъждането.

Бюджетиране с участие на учениците в училище - основи

Как да направите така, че това наистина да работи?

Помислете какви мечти и идеи сте имали някога за своето училище, университет, квартал или може би за целия си град. Ако като тийнейджъри сте имали възможност да промените нещо за себе си и приятелите си, как бихте искали да го направите? Къде бихте имали нужда от подкрепа и къде – от свобода? Колко конкретика, насоки и правила и колко забавление и възможности за радост? Как би трябвало да изглежда процесът, за да можете да се всеки да участва, да привлечем още хора и да останат в него до самия край?

Етапи на бюджетите на учениците

Училищните граждански бюджети по света следват сходен модел, макар че, разбира се, съществуват и местни различия в прилаганите подходи. Разработеният в България модел от „Малките стъпки“, които променят, включва ангажиране на учениците още в дизайна на процеса, за да мотивира повече деца за участие. След това учениците създават проекти, предназначени да отговорят на установените от тях училищни проблеми – с подробно описание и бюджет. После проектите се проверяват за осъществимост и допълване. Това е етапът, в който недопустимите разходи могат да бъдат преразгледани, а учениците тренират уменията си чрез получената обратна връзка. Ако преминат успешно този етап, идеите се допускат до гласуване. Следва кампания, в която учениците популяризират проектите си сред връстниците и въвличат училищната общност. Ключов елемент на процеса е изборът на проекти, обикновено чрез избори и гласуване, в които учениците практикуват

основни механизми на демокрацията. Проектите, спечелили най-много гласове, се обявяват – често на тържествено събитие – и се осъществяват.

Гъвкавост

Въвеждането на модел на управление с участие изисква постепенен подход, при който първите пилотни издания не е нужно да са ограничени от строги нормативни изисквания. Макар с развитието на програмата – и например с преминаването от външно към вътрешно финансиране – процесът естествено да изисква институционално структуриране, прекомерната бюрократизация не бива да задушава възможностите за участие и дизайн на процеса в училище.

Подобно на класическите граждански бюджети в миналото, днес програмите за бюджети с участие на учениците обикновено нямат задължителен характер, наложен отгоре. Разбира се, има и решения, при които програмата обхваща всички училища в дадена административна единица. Това може да е по-лесно за местни власти, които отговарят само за няколко училища, но може и пряко да зависи от бюджета на общината или района и от приоритетите на управляващите.

Опитът на Ню Йорк показва, че сложните финансови правила за закупуване на материали и изразходване на бюджетите са ключов проблем пред училищата. Те затрудняват и изпълнението на програмата в кратките срокове на годишния

бюджетен цикъл на града. Много по-добро решение е отпускането на субсидия на училищата, обвързана с целите на програмата.

Шотландия може да служи като пример за системно решение за цяла страна, където както бюджетите с участие на ученици в училище, така и системните изследвания на реалното въздействие на участието върху младите хора са честа практика. Те са част от национална стратегия, която изисква директорите да заделят част от средствата си в специален целеви фонд. Тези средства са предназначени за изравняване на образователните възможности. Цялата система е и максимално опростена и интегрирана. Тя разполага и с приложение за гласуване. Системата за участие е свързана и с образованието, и с въвеждането на решения, осигуряващи равен достъп до ресурсите.

Може би след няколко години националните решения ще бъдат стандарт. Засега това не е така. Това е и значително предимство, защото позволява голяма гъвкавост и адаптиране на процедурите към местните особености на общината, конкретната образователна институция или кадровия капацитет. В почти всички общини програмата се прилага с годишни решения. Различните общини имат различни възможности. Понякога финансирането за проекти е около 1000 евро, а понякога е до четири пъти повече. Това зависи както от по-големите бюджетни възможности, така и от възприетия модел на прилагане. Вместо да се отделят повече пари за едно училище, може би е по-добре в разходите да се включат обучения и наставничество.

Интерес от училището и доброволно участие

Започнете с училища, които имат желание да се включат доброволно. Провеждането на гражданските бюджети за ученици не бива да е поредното задължение, наложено на училището. Училище, което реши да участва, трябва да го прави, защото вижда стойността за своята общност на гражданското участие и иска да даде на учениците възможност за гражданска активност и участие. Свободата училищата сами да вземат това решение увеличава вероятността бюджетите за ученици да бъдат истински процес на участие, а не просто още една задача за изпълнение с участие на ръководството и ученическия съвет.

Доброволността трябва да се отнася и до децата. Участието в подготовката на проект, популяризиране на идея или други дейности не бива да е задължително за

всеки ученик. Участието трябва да бъде процес, в който младите хора са поканени и мотивирани да участват и изпитват удовлетворение от въздействието си върху средата. Така – и чрез доверието – активността им ще расте. Най-важната награда трябва да бъде усещането, че могат да променят нещата, и осъзнаването, че чрез съвместна работа са успели да направят нещо важно за другите.

Единственото, което не бива да е доброволно, е осъществяването на проекта, избран чрез гласуване. Тук е нужна последователност. Затова готовността за въвеждане на демократични решения на ниво училище е толкова важна. Ако няма отвореност към прилагане на решения с участие, не може да става дума за граждански бюджети за ученици.

Децата и младите хора като партньори

Един от най-важните принципи при въвеждането на ученическите бюджети трябва да бъде отношението към децата и младите хора не като към получатели на дейностите на възрастните, а като към техни партньори. Това означава учениците да имат реално влияние върху процеса, а не само възможност да избират измежду предварително подготвени от възрастните идеи.

Ролята на възрастните е много важна, но тя е преди всичко да създават условия за действие, да подкрепят и да гарантират безопасността на процеса. Учителят, класният ръководител или координаторът не бива да изземва проекта от учениците само защото би направил нещо по-бързо или по-добре. Задачата на възрастния е да помага на учениците да разберат проблема, да посочва възможностите, да отговаря на въпроси и да се намесва, когато действително е нужно – а понякога да им позволи и да се провалят. Това е важна част от ученето.

Включване на цялата училищна общност

Училищната общност включва всеки отделен ученик, не само Ученическият съвет, който се възприема като представител на децата. За да създадем гражданска култура, е нужно всяко дете да има достъп до участие и създадено пространство, за да се мотивират учениците.

Един от подходите, използвани в България, разработени от „Малките стъпки“, е въвличане на учениците още в определяне на правилата на техния бюджет. Така те получават информация за процеса, участват в дизайна му и са поканени да дадат

идеи за училището. Подходите как да насърчим учениците да участват може да бъдат различни и креативни, зависи и от времето, с което процеса разполага.

Училищната общност се състои от ученици и родители, учители, ръководство, административен и помощен персонал. Всяка от тези групи може да има различна гледна точка. Същевременно ролите на отделните хора трябва да са ясно определени. Училищното ръководство отговаря най-вече за създаването на организационни условия и за това проектите да могат да бъдат осъществени. Учителите подкрепят учениците. Административният персонал може да помага по технически въпроси, при покупки или по въпроси, свързани с последващото използване на закупените вещи. Учениците, от своя страна, трябва да имат възможно най-голямо влияние върху идеите, тяхната подготовка, популяризиране и избор. Родителите също са важен източник на подкрепа: благодарение на разнообразните си умения и ресурси те могат значително да подпомогнат разработването и осъществяването на проект извън учебните часове.

Различни форми на индивидуално участие

Участието е индивидуално право. За да отговорим на това предизвикателство обаче, е добре да сме отворени към създаване на пространство за участие на всеки. Това става чрез промяна на подхода на консултиране с група млади активни хора и създаване на възможности всяко дете да участва с идея за училище, мнение как да се организира бюджета на учениците, с право на глас. Добре замисленият и добре осъществен процес на бюджет с участие на ученици в училище може да бъде един от най-добрите инструменти за развитие на демократични механизми във време, когато дезинформацията се използва за създаване на обществени разделения и апатия.

Не е необходимо всеки да подготвя цял проект. Добре е да се създават различни възможности за участие. Един може да има идея, друг да помогне с писането на проекта, трети да подготви графиките, четвърти да представи проекта, а пети да помогне за събирането на мненията на връстниците.

Най-често учениците участват в изборите. Важно е всеки да има достъп и право на участие. Когато идеите на връстниците им се осъществяват, желанието за участие расте – то придобива смисъл. Така бюджетите с участие на учениците могат да включат и хора, които дотогава са оставали встрани.

Прозрачност и ясни правила

Правилата трябва да са известни преди началото на набирането на проекти и да са представени ясно и разбираемо. Участниците трябва да знаят какви са границите на бюджета, за какво може да се изразходват средствата, кой проверява проектите, по какви критерии, защо някои идеи не могат да бъдат осъществени и как протича гласуването. Добре е тези съществени въпроси да се обсъдят с учениците при разработване на правилата на техния бюджет. Много ценно е, когато самите те превръщат писаните правила в кратки видеоклипове или ги изобразяват като плакат.

Самата общинска програма за бюджетиране с участие на учениците трябва да съдържа ясни правила за училищата, които участват в нея. Срокове, финансови изисквания, предварителна информация за конкурса, така училището може да планира в календара си и обучителните дейности, и административните, свързани с изпълнението и на програмата.

Осъществяване на проектите и отговорност

Преходът от избора на проект към неговото осъществяване е особен момент. Ако проектът позволява, добре е младите му автори да участват в част от дейностите по изпълнението. Именно тогава учениците виждат, че решенията, взети чрез гласуване, водят до конкретни промени. Доколкото е възможно, те трябва да бъдат информирани за последователните етапи на изпълнение и да могат да виждат как напредва работата. Същевременно трябва ясно да се определи отговорността на възрастните за въпросите, с които децата не могат да се справят сами, например формалности, закупуване на материали, безопасност или финансова отчетност. Партньорството не означава прехвърляне на отговорността на възрастните върху децата. То обаче означава съвместни действия с ясно разпределение на ролите. Учениците трябва да имат думата какво се осъществява и как, а възрастните да гарантират, че процесът съответства на закона, правилата за безопасност и възможностите на училището.

Образование без възрастови бариери

Опитът показва, че децата от малки могат да участват в оформяне на средата около тях и вземане на съвместни решения. В Ню Йорк и Вилнюс бюджетите с участие започват в детската градина. Процесът носи осезаеми образователни ползи както в основните училища, където формира първите демократични навици и преподава

основите на финансите, така и в средните училища, където младите хора развиват лидерски умения и умения за планиране и осъществяване на решения.

Ключов елемент за успеха на този механизъм е въвеждането на възможности, които не са еднократни и превръщането на участието в навик. Свързването на училищата в мрежи и осигуряването на възможности за редовни срещи и обмен на опит между координаторите и самите ученици позволява пренасянето на добри практики и съвместно решаване на организационни проблеми.

Стига възрастните да са готови да дадат на младите хора истински глас и пространство за съвместно вземане на решения, те могат да ни впечатлят и вдъхновят. Това прозвуча изключително високопарно. Така е с мечтите. Затова нека си дадем шанс да ги осъществим.

Приобщаване и достъп до участие

Приобщаването означава всеки човек да има лесен достъп до информацията за училищния бюджет и да може да реши дали и как иска да се включи в различните дейности. По-малките деца може да се нуждаят от един вид послание, а по-големите – от друг; може да са нужни различно представяне на информацията, алтернативна комуникация или преводи на други езици.

Вниманието към потребностите на различните групи, адаптирането на мястото и времето на срещите и на начина на провеждане на работилниците са важни задачи за координаторите на процеса и за подкрепящото ги училищно ръководство.

И така, какво трябва да означава приобщаването на практика? Нека обобщим. Всеки ученик, не само активните млади хора трябва:

- да има възможност да научи за него още при започване на процеса в училище;
- да има възможност да разбере за какво всъщност става дума, как ще протече процесът стъпка по стъпка и какъв ще бъде резултатът;
- да може да участва с мнение, идея или глас;
- да има възможност да разбере как може да се включи, какви умения ще са необходими, колко време ще отнеме и как ще бъде организирано участието;

- да знае, че процесът е доброволен и че може или да участва в него, или просто да наблюдава как го правят другите и какъв е резултатът.

Предизвикателства

Предизвикателство 1: Несигурно финансиране през следващите години

Несигурното финансиране затруднява планирането на бюджетите с участие на ученици в училище и създава риск от разочарование сред участниците. За да имат увереност, че от тях нещо зависи, учениците трябва да имат институционализирана възможност за участие и опит във всекидневния живот. Това не става чрез еднократно събитие.

За да има устойчивост на програмата, общината трябва да избере гражданското образование на децата за свой приоритет. Да осигури приемственост като поеме финансирането за няколко години и преди всяко издание да потвърждава размера на средствата и условията за използването им. Бюджетът следва да покрива както ученическите проекти, така и провеждането на процеса – обучения, наставничество, оценка и популяризиране, включително награди или допълнителни възнаграждения за учителите координатори.

В Берлин през първата година от въвеждането на програмата училищата получават широка подкрепа под формата на наставничество, оценка и финансиране. Тази подкрепа обаче постепенно намалява, така че от четвъртата година училищата да могат да провеждат бюджетите с участие на учениците самостоятелно.

Предизвикателство II Как да не убием ентусиазма с бюрокрация и ограничения

Как да не убиете ентусиазма с бюрокрация? Документация, процедури за възлагане на поръчки, публикуване на документи – и всичко това вместено някъде между останалото. Формалностите не бива да откъсват авторите от последващото развитие на идеята им. В крайна сметка това е и прекрасен урок по предприемачество. Това

означава, че условията към училищата за участие в програмата трябва да са олекотени.

Вилнюс например поставя две изисквания към училищата при кандидатстване – максимално въвличане на учениците и интегриране на бюджетите с участие в образователния процес. Финансовото отчитане става чрез първични документи.

Предизвикателство III: Изграждане на пространство за участие на учениците и оценка

Младежката ангажираност трябва да се изгражда във всяко издание. Самото обявяване на покана за предложения няма да накара всички ученици да поискат да действат. Младите хора подчертават, че най-добрият източник на информация за тях е прякото общуване и участието в процеса от самото начало. Например в България те се включват в определянето на правилата за своя бюджет.

Оценка на процеса

Оценката изисква готовност да признаем, че не всичко е проработило. Назоваването на грешката отваря пътя към подобрението. Прегледът след всяко издание трябва да бъде постоянен елемент на програмата. Обобщаването трябва да води до конкретни промени, за които училищната общност да бъде информирана.

Предизвикателство IV: Привидно младежко участие и злоупотреба с ангажираността на младите хора

В основата на създаването на гражданска култура са възможността за участие, влиянието и отговорността. Най-трудно е преодоляването на установени норми. Консултирането на деца посредством малка група от участници е такава. Окончателното решение на директора в училище е норма. Ако делегираме право на младите хора да подобрят училището според своите идеи, но след това ги преработим или не ги осъществим, образователният ефект остава малък.

Правилата на дейностите, които ще се финансират през ученическите бюджети се договарят предварително - това е инструментът на контрол на възрастните. Общинските програми може да гарантират чрез условията за участие и отпускане на средствата, че гласът на учениците ще бъдат чут, а идеите им осъществени, ако

отговарят на предварително зададени критерии. В повечето решения за това помагат и методическите указания, които почти навсякъде са част от процеса.

Може би най-тъжното предизвикателство е свързано с използването на дейностите за деца и млади хора за натрупване на политически капитал и с демонстрацията на привидна загриженост за мнението им с цел подобряване на собствения имидж – т.нар. *youth washing*. Затова пълната прозрачност и приобщаването са толкова важни при създаването на системен подход за бюджетиране с участие на учениците.

Възможности

Бюджетите с участие на учениците са екипна работа. Децата, младите хора и училищният персонал, които получават нови възможности за сътрудничество, ще отстояват правата си. Неправителствените организации и експертните институции, подкрепящи тези процеси, ще следят за опити те да бъдат присвоени, като така осигуряват по-голяма сигурност за социалните иновации.

Днес навсякъде може да има недостиг на хора и време, задълженията са твърде много, а всичко се случва прекалено бързо. Важно е също да подчертаем, че младите хора често са най-добрите експерти по собствените си потребности, цифровите инструменти, общуването с връстници и популяризирането – нужна им е само подкрепа, за да се осмелят да говорят за това. Затова си струва да споделяме онова, което правим най-добре, и да търсим експертна помощ от университети и неправителствени организации в останалите области.

Струва си да се продължи онова, което работи, или понякога просто хората да не бъдат лишавани от нещо, което им харесва. Учениците харесват мнението им да бъде чуто и да оставят своя отпечатък върху средата.

Голямо предимство на програмите за бюджетиране с участие на учениците, е че могат едновременно да подкрепя различни области от развитието на училищната общност: от приобщаване и благополучие, през финансово образование и предприемачество, устойчиво развитие, лидерство, права на детето и равенство, до сближаване между учениците, развитие на интересите, подобряване на училищното пространство и практическо опознаване на работата на училището и местната власт. Това означава, че всяко управление може да намери свои приоритети в процеса. Именно това е помогнало на португалската програма за Бюджети с участие на учениците да преживее политическите сътресения – самият процес се е променил

съвсем малко, но докато през 2017 г. за него се е говорело в контекста на развитието на граждански компетентности, днес той се разглежда през призмата на развитието на предприемачеството.

Може да е полезно и използването на местни механизми и включването на програмата в дългосрочни стратегии, политики, училищни устави или други нормативни разпоредби, които трудно се променят бързо. Обвързването на решенията за ученическо участие с периодично прилагани механизми, правила и др. ще помогне за запазването им при кадрови или политически промени. Разбира се, също толкова ценни ще бъдат съюзите на градове и региони, които популяризират и се застъпват за запазване на общоприети, доказани образователни решения. Всичко това допринася за изграждане на устойчивост спрямо политическите промени.

ОБОБЩЕНИЕ – ЗА ЗАЕТИТЕ ЧИТАТЕЛИ

Нека обобщим всичко още веднъж.

Ролята на създателите на политики

- Задачата на администрацията може да бъде да осигури средства и обща рамка, но общността на конкретното училище (ученици, учители, непедагогически персонал, родители) трябва самостоятелно да се договори за подробните решения и как да организира бюджета с участие на учениците.
- Националната власт, местната власт и училището трябва да гарантират, че предоставените средства дават на учениците реална възможност да влияят. Влиянието на младите хора върху финансовите решения не може да бъде привидно. Това е основата за изграждане на тяхната независимост, самостоятелност и гражданска зрялост.
- Националната и местната власт трябва да предоставят на училищата инструментите, необходими за успех. Даването на свобода на училищата не означава липса на интерес. Затова е важно те да бъдат подкрепяни, например чрез платформи за подаване на проекти, гласуване и наблюдение на процеса; готови образователни и рекламно-информационни материали; обучения; срещи за предоставяне на информация и разпространение на резултатите; конкретни и неусложнени изисквания за отчетност; и подкрепа за ефективни партньорства за развитие и поддържане на процеса.

Ролята на гражданските организации

За да се осигури най-високо качество на процеса и обучителен ефект, е добре Бюджетите с участие на учениците да се провеждат в сътрудничество например с

неправителствения сектор. Привличането в процеса на опитна неправителствена организация, дава възможност да се осигурят:

- **Професионално менторство:** Експерти и практици в младежката работа (*младежки работници*) могат да изпълняват ролята на външни ментори за училищните координационни екипи. Те помагат при разрешаването на кризисни ситуации и следят процесът да протича демократично.
- **Обучения и работилници:** Организации и експертни институции могат да поемат провеждането на образователни занимания за училищните координатори (учители) и за самите ученици за планиране на процеса, осъществяване на отделните му етапи, груповата работа, проучването на потребностите и др.
- **Материали и готови образци:** Предоставяне на училищата на изпитани образци на правила, формуляри за кандидатстване, бюлетини и наръчници за участие.
- **Платформа:** Уебсайтът може да бъде място, където училищата намират цялата необходима информация и материали, но и система за качване на проекти, гласуване и провеждане на оценка.
- **Информационни срещи и срещи за изграждане на мрежи:** Организиране на пространство за обмен на опит между училищата с подкрепата на фасилитатори на общностни процеси.

Как да подкрепяме училищата на всеки етап

- **Определяне на правилата:** Училищата трябва да създават координационни екипи с участието на ученици и учители. Заедно те изготвят правилата. Ролята на местната власт и НПО е да предоставят общи ценности и принципи, които училището да адаптира към собствените си условия.
- **Създаване на условия за широко участие на учениците:** Експертите от неправителствените организации заедно с учениците и учителите могат да планират бюджетите така че да отговарят на ритъма и спецификата на училището и да вдъхновят повече ученици да участват.
- **Разработване на проекти:** Често това е първият път, когато една мечта или идея трябва да се превърне в нещо конкретно. На този етап нерядко е нужна подкрепа от по-големи връстници или учител. Най-важното е да направим всичко възможно, за да не вършим работата вместо тях. Това е чудесен момент за упражняване на умения за подкрепа на младите хора, без да пилотираме колата вместо тях.

- **Проверка за осъществимост:** На този етап се анализира дали проектите отговарят на правилата и се вместват в бюджета. Това е момент за учене и развиване на умения у учениците. Авторите на проекти, върнати за корекции, трябва да получат ясна обратна връзка и възможност да ги направят в реалистичен срок. Информацията за подадените, проверените, отхвърлените и допуснатите до гласуване проекти трябва да бъде прозрачна и насърчаваща.
- **Кампании - представяне, обсъждане и популяризиране:** Училищата трябва да осигуряват на всички автори равни възможности за представяне на проектите им (плакати, дебати, кратки видеоклипове, презентации). Работилници за умения за представяне и равнопоставено отношение към всички страни, водени от НПО, могат да дадат отлични резултати на този етап.
- **Избор на проекти:** Участието в избори и гласуването от малки е една от важните обучителни стойности на бюджетите с участие на учениците. Добре е учениците заедно да участват в решението кои методи за избори са най-подходящи – дигитално гласуване, с избирателни урни, в клас, на фестивал на демокрацията (Картагена) с един или с няколко гласа. Преди всичко методите трябва да бъдат ясни и прозрачни за всички.
- **Осъществяване и обобщение:** Крайният резултат (например ново оборудване, зона за отдих, създаване на градина, закупуване на оборудване за занимания през междучасията, организиране на събитие, покана към важна личност да посети училището) трябва да бъде видим.
- **Съвместно празнуване:** Местната власт трябва да организира междуучилищни заключителни срещи за всяко издание. Това изгражда у учениците чувство на гордост и усещане, че могат да променят нещата, и подготвя основата за следващите години. Всяко училище обаче следва да отпразнува резултатите от процеса и самостоятелно, на своя територия.
- **Оценка:** Оценката трябва да се провежда както ниво отделните училища, така и на програмата като цяло. Училищният персонал, децата и младите хора трябва да получат обучение и подкрепа за правилното ѝ провеждане. Целта на оценката е да се съберат задълбочени данни и да се формулират препоръки.
- **Отчитане:** Училищата трябва да се отчитат както по финансовите, така и по съдържателните въпроси. Националната и местната власт представят конкретните резултати от съответното издание на Бюджетите на учениците (брой участващи училища, брой подадени и избрани проекти, избирателна активност,

материални резултати и придобити меки умения, промени спрямо предходните години и др.). Информацията трябва да се публикува на уебсайтове, в социалните мрежи и в доклади и да се представя на заседания на съветите. Това придава тежест на дейностите и популяризира процеса.

Ако процесът на бюджет с участие на ученици в училище е замислен така, че да бъде прозрачен, гъвкав, приобщаващ, отворен към развитие и взаимно учене и споделен, тогава и успехът му е общ: на децата, младите хора, техните родители, училищния персонал, подкрепящите организации и институции и създателите на политики.

Бюджетите на учениците като част от системата за участие

Бюджетите с участие на ученици в училище могат да бъдат и първата стъпка в цяла система за участие в общината или държавата. Идеалното решение е да се проектират последователни равнища за развитие на компетентности за съвместно вземане на решения и развитие на нагласи за гражданско участие:

- **Детски градини:** включване на децата и техните родители или законни настойници, както и на персонала на детските градини, във вземането на малки съвместни решения и в забавлението при осъществяването им;
- **Училища (основни, средни, гимназии):** включване на деца, тийнейджъри, млади пълнолетни, родители или законни настойници и училищен персонал в съвместното вземане на решения чрез създаване на идеи, превръщането им в проекти и последващ съвместен избор на онези, които ще бъдат осъществени;
- **Университети и училища след средно образование:** включване на млади пълнолетни и университетски служители (например чрез академични грантове) в създаването и осъществяването на практически решения за училищната и академичната общност;
- **Ниво район (жилищни комплекси, райони, зони за обновяване):** отделни програми, чрез които деца, млади хора, студенти и възрастни да участват с идеи и проекти за местното развитие и да ги осъществяват на практика в сътрудничество с местни институции и местната власт.
- **Общоградско ниво:** градският граждански бюджет (инфраструктурни и нематериални проекти) като възможност за участие с проекти в съвместното вземане на решения за разпределяне на сума от градския бюджет и за

осъществяване на проекти, които групи жители смятат за важни спрямо своите потребности.

Разпространение на политиките за гражданско участие

Когато дейностите за участие се разпространяват и популяризират, те стават по-разбираеми и по-лесно приемани. Превръщат се в нещо естествено. Кой знае – може би дори в нещо модерно.

Бюджетите с участие на ученици в училище са начин децата и младите хора да преживеят демокрацията отблизо: да забележат проблем, да предложат решение, да убедят другите и да видят как общият избор променя мястото, в което живеят. Опитът на градовете от Португалия до Ню Йорк и от Вилнюс до Бялисток показва, че това е възможно навсякъде, където възрастните са готови да дадат на учениците реално влияние, а не само привидно участие. Няма един правилен модел. Има обаче общи основи: доброволност, прозрачност, гъвкавост, възможност за участие на всеки и осъществяване на избраните проекти докрай.

Ролята на местните власти и създателите на политики е да конструират рамката, в която училищата могат да работят: стабилно финансиране, ясни и неусложнени правила, подкрепа през първите години и пространство за споделяне на опит. Когато тази рамка е вписана в дългосрочни стратегии и решения, процесът оцелява при смяна на екипи и управления и се превръща в естествена част от живота на общността. А децата, които гласуват за нова зона за отдих в училищния двор, утре ще бъдат граждани, които знаят, че има смисъл да гласуват, гласът им има значение и могат да направят средата по-добра за всички. Най-ценната инвестиция, която един град може да направи.